

Egyéni autonómia a paradigmaváltások viharában – Támogatott döntéshozatal és a tévedés méltósága

A tanulmány az intellektuális fogyatékossgal élő személyek döntéshozatalát érintő helyettes- és támogatott döntéshozatal jogintézményeit elemzi alapjogi megközelítésből. A vizsgálat kiindulópontja az egyéni autonómia koncepciójának paradigmaváltásai, mely folyamatra jelentős hatást gyakorolnak az alapjogi szemlélet paradigmaváltásai. Az egyenlő méltóságú embert középpontba helyező emberi jogi fordulat a támogatott döntéshozatalt alapjogi kontextusba helyezi, a helyettes döntéshozatal – támogatott döntéshozatal paradigmaváltásának sajátos aspektusait világítja meg, és támogatott ad a támogatott döntéshozatal alapvető szerkezetének, elemeinek és kihívásainak meghatározásában. A tanulmány végül állást foglal a kognitív fogyatékossgal élő személyeket infantilizáló, túlféltő szemlélettel szemben, hangsúlyozva a minden döntésben immanensen rejlő értéket: emberi mivoltunk megélését, a kockázatvállalás és tévedés méltóságát.

Kulcsszavak: helyettes döntéshozatal, támogatott döntéshozatal, paradigmaváltás, kockázatvállalás méltósága

BEVEZETÉS

Az ideális ember: racionális, precízen és akkurátusan elemzi az információkat, mérlegeli döntési lehetőségeit, valamint azok lehetséges következményeit, majd hideg fejjel mindezek alapján egy racionális, tájékozott döntést hoz.

A „racionális ember” archetípusa valószínűleg már első ránézésre is távol áll saját gyakorlati tapasztalatainktól, mindennapi élményeinktől. Hányszor fordul elő, hogy az ember pusztán impulzus alapján spontán hoz döntést, nem szentelve komolyabb időt a döntés lehetséges következményeinek elemzésére? Egyszerűen utat enged vágyainak és érzéseinek. Utóbb, azonban gyakran felmerül benne a kérdés: helyesen cselekedtem? Nem kellett volna alaposabban megfontolnom?

A felmerült kérdésekre ezt követően igyekszünk olyan magyarázatot adni, amely alátámasztja alapvető hitünket: észszerű, racionálisan gondolkodó és cselekvő emberek vagyunk. Biztosan találunk rá magyarázatot, miért volt szükség egy újabb ruhadarabra vagy egy csábító élelmiszerre, esetleg egy esernyőre az esőben, ami ugyan van már, csak otthon felejtettük.

Úgy tartjuk, az ember racionálisan irányítja vágyait, tudatosan kiválasztva személyes értékrendjének megfelelő preferenciáit.

Felmerülhet azonban a kérdés: elképzelhető, hogy vágyaink és személyes preferenciáink alapvetően meghatározzák gondolkodásunkat, hogy mit tartunk észszerűnek vagy éppen irracionálisnak? Számos olyan mindennapi szokás van, melyről az ember tudja, hogy ártalmas, mégis nap mint nap folytatja, legyen az például kávézás vagy dohányzás. Racionálisnak mutakozó magyarázatot is lehet találni minderre, hogy miért van szükség az egyébként káros szokásra, miért bír az mégis fontos előnyökkel számunkra. Gyorsan találunk észszerű érvet arra, amit szeretnénk megtenni. Esetleg racionális érvekre nincs is szükség: úgy éljük életünket, ahogyan azt mi szeretnénk: azért, mert emberek vagyunk. Döntünk, tévedünk, tanulunk, tovább megyünk, élünk. Senkinek sem kell megmagyaráznunk mit és miért teszünk.

A fentiekben vázolt életvezetési szabadság azonban korántsem ennyire magától értetődő mindannyiunk számára. A társadalom sérülékeny csoportjai, így többek között a kognitív fogyatékossgal élők (Flynn és Arstein-Kerslake [2014] meghatározása szerint *cognitive disability* alatt értve a fogyatékossg széles körét, így a pszicho-szociális fogyatékossgnak tekinthető mentális zavarokat, a fejlődési zavarokat, szerzett agyi sérüléseket, illetve a demenciát) esetében a jogrendszerek rendszerint lehetőséget teremtenek arra, hogy az egyén helyett – életét érintő kérdésekben, az ő nevében – más hozzon döntést.

Jelen cikkben a kognitív fogyatékossggal élő személyek döntéshozatalát érintő helyettes és támogatott döntéshozatal jogintézményeit elemzem alapjogi megközelítésből. A vizsgálat kiindulópontja a döntési képességet és egyéni autonómiát övező jogi paradigmaváltások rövid ismertetése, melyből kikristályosodik a támogatott döntéshozatal jogintézményének alapvető szerkezete, elemei és kihívásai. Ezt követően megkísérelem a támogatott döntéshozatal paradigmáját alapjogi összefüggéseiben értelmezni, így különösen az emberi méltósággal és autonómiával való viszonyát vizsgálom. Végezetül kísérletet teszek a magyar jogban megszilárdult jog- és cselekvőképesség szigorú kategóriáinak keretei közé illeszteni az egyéni autonómián alapuló támogatott döntéshozatali paradigmát, rámutatva a hagyományos megközelítés rugalmatlanságára.

EGYÉN ÉS TÁRSADALOM

Az emberi méltóság és az abból fakadó egyéni autonómia hagyományos értelmezése szerint az egyént atomikus, önálló emberként fogjuk fel, aki képes saját sorsát racionálisan irányítani, rendelkezik az ehhez szükséges kognitív döntési képességgel, tudja, mi az, ami legjobb számára, és ennek megfelelően dönt. Autonómiáját az biztosítja, ha minden külső behatást kizár.

Az egyéni autonómia ezen *non-interference* (be nem avatkozás) szemlélete azonban több szempontból is meghaladottnak tekinthető. Az alapjogok megsértésétől (beavatkozás) való tartózkodás önmagában nem biztosítja hatékonyan az alapjog érvényesülését. Az állam pozitív, objektív intézményvédelmi kötelezettsége folytán köteles elősegíteni az alapjog gyakorlását. Az állam ezen kötelezettsége kiemelt jelentőséggel bír azon egyének esetében, akik döntéseik meghozatala során segítségre szorulhatnak.

Az emberi méltóság minden embert megillető alapvető jog (nemzetközi megítélése szerint mindent átható alapelv), melynek esszenciája az emberi mivolt megőr-

zése, hogy valamennyi ember azonos méltósággal bír. Az egyenlő méltóság egyik kifejeződése, hogy minden ember számára – pusztán emberi voltából kifolyólag – lehetővé kell tenni, hogy életét, sorsát saját értékrendje és elvei szerint élje, másokkal azonos alapon illessék meg jogok és élhessen jogaival. A joggyakorlás túlmutat tehát az egyszerű döntéshozatalon, valójában emberi mivoltunk kifejeződését jelenti.

Az emberi méltóság a cselekvési szabadságnál és a be nem avatkozás paradigmájánál tehát többet jelent. A döntéshozatali autonómia nyitja meg az utat, hogy az egyén szabadon, kibontakoztatva személyiségét, saját személyes értékrendjének, meggyőződésének, érdeklődésének és preferenciáinak érvényt szerezzen, így alapjogi tartalmán túl magának az emberi személyiségnek elemi magja. Ahogyan az Alkotmánybíróság is elvi élel rámutatott 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában: az emberi méltósághoz való jog általános személyiségi jogként egyfajta anyajog, mely minden esetben felhívható az egyén autonómiájának védelmére.

A fentiek tükrében jól látható tehát, hogy az emberi méltóság és azon keresztül az egyéni autonómia garanciális jelentőségű alapelv és emberi jog, mely azt hivatott biztosítani, hogy a minden, így a sérülékeny helyzetben lévő egyén is megőrizhesse saját élete irányításának lehetőségét.

Az emberek egyenlő méltóságú egyénként történő elismerését követően a kognitív fogyatékoság megközelítésében az állami-társadalmi szolidaritáson, irgalmasságon alapuló segítségnyújtást felváltotta az egyén jogaira épülő koncepció. Az emberi méltóság értelmezése vezetett a paternalista szemlélet felszámolásához (illetve legalábbis visszaszorításához), a felismerés, hogy az egyént saját sorsának irányítójaként kell elismerni, nem passzív szemlélődőnek. A fogyatékosággal élő ember kezéből élete irányítását nem vonhatjuk el, helyette hatékony eszközökkel helyzetbe kell hozni, hogy jogait gyakorolva képes legyen emberi mivoltához méltó, autonóm életet élni.

A *non-interference-szemlélet* egy további lényeges szempontot hagyott figyelmen kívül: az ember nem létezhet más emberektől elzárt, légüres térben; nem lehetséges a társadalmi valóságból egy szeletet kihasítani, melyben teljes önállóságban, másoktól függetlenül dönt az egyén. Minden egyes cselekmény és döntés egy nagyobb társadalmi egész része. Az esetek többségében támaszkodunk más személyek segítségére és/vagy véleményére döntéshozatalunk során, mely történhet akár rendkívül burkolt formában is, ahogyan azt Quinn (2010) szemlélteti: „nem hiszem, hogy ez a fánk jól fog tenni az alakodnak” (Quinn, 2010, pp. 14). Háztartási gépeink javíttatása vagy egészségügyi ellátásunk során, netán ha egy új városban eltelepedünk, szintén szükség lehet más személyek segítségére. Kiemelendő továbbá, hogy döntéseinket gyakran annak tudatában hozzuk meg, hogy azok milyen következményekkel járnak mások számára. A társadalmi valóságból kiragadott önálló döntéshozó egyszerűen ellentmond a valóságnak.

Quinn (2010) szerint az ember személye szükségképpen kapcsolódik az őt körülvevő többi személyhez, illetve a társadalomhoz, mely gondolatot folytatva Flynn és Arstein-Kerslake (2014) leszögezik, hogy az egyéni autonómiát újra egyensúlyba kell hozni.

EMBERI JOGI FORDULAT

Hasonló paradigmaváltás tükröződik az ENSZ fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményében (továbbiakban: CRPD). A Preambulum e) pontja és 1. cikke a fogyatékossgot a fogyatékossgal élő személy és környezete kölcsönhatásaként értelmezi, mely akkor merül fel, ha az egyén környezete nem, vagy sikertelenül alkalmazkodott az ő helyzetéhez.

A CRPD 12. cikke rendelkezik arról, hogy a fogyatékossgal élő személyeket másokkal azonos módon ismerjék el emberként, másokkal azonos módon élvezhessék jog- és cselekvőképességüket. A 12. cikk előírja továbbá, hogy az autonómia gyakorlásához esetlegesen szükséges segítségnek rendelkezésre kell állnia, az egyén számára azt biztosítani kell. Jól látható tehát, hogy a kognitív fogyatékossgal élők számára nincs szükség új jogokra: a jelenlegi jogi keretek emberi méltóságon és egyéni autonómián alapuló értelmezése esetén azok valamennyi ember számára inkluzív válnak.

Jól tetten érhetőek a CRPD hivatkozott rendelkezéseiben a kognitív fogyatékossg megítélésének paradigmaváltásai, az egyenlőség egy mélyebb, egyenlő emberi méltóságon alapuló értelmezése.

A CRPD egyértelmű elvárás fogalmaz meg: a cselekvőképesség (joggyakorlási képesség) általános és teljes körű korlátozásának tilalmát, valamint, hogy a döntései során segítségre szoruló egyént hatékony eszközökkel kell segíteni döntéshozatalában (támogatott döntéshozatal), ugyanakkor a segítségnyújtás nem merészkedhet odáig, hogy átvegye a döntést az egyéntől (helyettes döntéshozatal). A CRPD egyik központi paradigmáját tehát az alábbiak szerint is összefoglalhatjuk: amennyiben az egyén döntése meghozatalában segítségre szorul (és azt kéri), döntéshozatali támogatásra jogosult, mely azonban nem vezethet a döntés helyette történő meghozatalához.

A 12. cikkben foglalt rendelkezések a kognitív fogyatékossgal élő személyek jogi megítélését meghatározó, többek által radikálisnak tartott paradigmaváltás. A helyettes döntéshozatal – támogatott döntéshozatal paradigmáinak évtizedes vitájában szilárdan megjelenik a nemzetközi kötelezettség, mely kimondja a támogatott döntéshozatal elsődlegességét. Az egyezmény rendelkezése kiemelt jelentőséggel bír, tekintve, hogy a jogrendszerek döntő többsége jelenleg is ismeri és elfogadja a helyettes döntéshozatal jogintézményét.

Hogyan értelmezhető a CRPD paradigmaváltása a gyakorlatban? A helyettes döntéshozatali rendszer alapja, hogy meghatározott kognitív képességeket vár el az egyéntől, melyeket a döntéshozatal (illetve annak jogi elismerése) előfeltételeinek tekint. Az elvárt kognitív képességek hiányában az egyént döntésre képtelennek tekint, azzal, hogy helyette más személyre ruhazza át a döntés meghozatalát.

A támogatott döntéshozatal megközelítése ezzel szemben alapvetően eltérő. A paradigmaváltás szemléltethető az alábbi példával:

X.Y. 87 éves, súlyos, előrehaladottan Alzheimer-kórral élő idős férfi. Úgy érzi, önállóan már nem tudja magát ellátni, családjának nem szeretne terhére lenni, ezért idősotthonba szeretne költözni, szeretné saját ingatlanát egy idősotthoni férőhelyre és teljes ellátásra cserélni. Ha lehetséges, szeretne a döntés meghozatalához segítséget kapni, tudja, hogy komoly döntésre készül.

Rendelkezik-e X.Y. a döntéshez szükséges belátási képességgel, megfelelően képes-e belátni, milyen következményekkel jár ingatlana átruházása és otthonba költözése? Mi X.Y. számára a legjobb ebben a helyzetben?

Milyen módon segíthető elő, hogy X.Y. a döntést meghozza? Hogyan segíthető elő, hogy X.Y. úgy élje meg, hogy saját értékrendjének megfelelően, megnyugtatóan tudta rendezni élete ezen fontos kérdését?

Az első (A.) példában egy klasszikus, az egyén legjobb érdekének paradigmáján alapuló helyettes döntéshozatal tükröződik. A legfőbb kérdés, hogy mi X.Y. számára a legjobb döntés, mi az, ami számára a legelőnyösebb. Amennyiben ezt képes racionálisan átgondolni, és ennek megfelelő döntést hozni, a jog elismeri őt döntésre képes autonóm egyénként; amennyiben ha kognitív képességei csökkentek, külső szemlélő számára irracionálisan mérlegeli a körülményeket, a jog megtagadja döntésének elismerését. A korlátozott kognitív képességre tekintettel X.Y. ha dönt is, a jog azt nem ismeri el, nem létezőnek tekinti.

A helyettes döntéshozatal rendszerében amennyiben az egyén nem rendelkezik a döntései lehetséges következményeinek belátásához szükséges kognitív képességgel, döntési képességét korlátozzák. A helyettes döntéshozatal vezérpárigmája, hogy megállapítható – objektív módon – mi az egyén számára a legjobb döntés, mi az ő legjobb érdeke. A helyettes döntéshozatal célja, hogy az egyént megóvja a számára hátrányos következményektől, valamint az, hogy a legjobb érdekét szolgáló döntés szülessen, ha kognitív képességei ezt lehetővé teszik számára, ennek hiányában más személy, a helyettes döntéshozó által. Alapvető tézis tehát, hogy megállapítható az egyén legjobb érdeke.

Ezzel szemben a második (B.) példában foglalt kérdések egy támogatott döntéshozatali rendszer megközelítését mutatják. A döntéshozatali támogatás meghaladni törekszik a helyettes döntéshozatalban rejlő döntésre képes-döntésre képtelen bináris kategorizálást, ehelyett kizárólag arra fókuszál, milyen módon segíthető elő az egyén döntéshozatala. Elmozdulás tapasztalható továbbá az egyén legjobb érdekének paradigmájától, mely helyett sokkal inkább középpontba kerül az egyén emberi méltósága, saját életének, elveinek, preferenciáinak, személyiségének megfelelő döntéshozatala. A támogatott döntéshozatal elveti a korábbi omnipotens nézetet, mely szerint meghatározható objektív módon, mi a legjobb érdeke az egyénnek.

A TÁMOGATOTT DÖNTÉSHOZATAL ALAPJOGI MEGKÖZELÍTÉSE

A CRPD 12. cikke, a CRPD Bizottság 1. számú Általános Kommentárja, illetve az Európa Tanács R. (99) 4. számú ajánlása a támogatott döntéshozatal koncepciójának fontos alappillérei. Megszilárdult modellek hiányában pedig a jogintézmény kereteit és funkcióját tárgyaló szakirodalom is alapvető jelentőséggel bír. A támogatott döntéshozatal ebből kifolyólag erős nemzetközi jogi és alapjogi gyökerekkel rendelkezik.

A támogatott döntéshozatal elemi paradigmája tehát, hogy az egyén képes megfelelő segítséggel döntést hozni, ezen segítségre ő jogosult, döntését pedig tiszteltben kell tartani. Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettségét tehát felváltja egy erősebb, anyagi jogi jellegű megfelelő segítséghez való jog, az objektív legjobb

érdek zsinórmértékét pedig az egyén által akarata és preferenciái szerint meghozott autonóm döntésben rejlő érték.

A támogatott döntéshozatal paradigmaváltása napjainkban is tart, pontos kerekeit és modelljeit egyelőre még nem alakította ki a nemzetközi gyakorlat. A „megfelelő segítség” rendkívül nehezen megragadható fogalom: minden egyes ember más, így más és más típusú segítségre lehet szüksége, melyet tovább árnyal, hogy az egyén egyes döntései során is eltérő segítséget igényelhet. A támogatott döntéshozatal ennek megfelelően valójában egy széles spektruma a döntéshozatalnak, mely maga is több lehetséges megközelítést tartalmaz.

Nem kristályosodott ki tehát egyelőre a támogatott döntéshozatal jogintézményének általánosan elfogadott modellje, ugyanakkor számos megoldás, biztató gyakorlat alakult ki, valamint a támogatott döntéshozatal elméleti alapjai is megszilárdulni látszanak, melyben kulcsszerepet játszik a CRPD Bizottság értelmező tevékenysége, Általános Kommentárjai.

A továbbiakban a támogatott döntéshozatal szakirodalom által kimunkált, általános elemei kerülnek vázolásra, részletesebben elemezve az emberi jogi fordulat paradigmáját és a kockázatvállalás méltóságát.

A támogatott döntéshozatal jellegadó vonása a rugalmasság: a segítségnek mindig az adott egyén számára, az adott helyzetben, az adott döntés vonatkozásában kell hatékonyan lennie. A személyre szabott segítség tehát nem teszi lehetővé általános érvényű egyen megoldások alkalmazását: a támogatott döntéshozatal egyik legfőbb értéke éppen abban rejlik, hogy mindig igazodik az adott helyzethez, hatékonyan segíti hozzá az egyént az autonóm döntéshozatalhoz, ugyanakkor nem terjed túl az ahhoz szükséges mértéken, nem veszi át az egyéntől a döntés meghozatalát.

Stavert (2016) kiemeli a támogatott döntéshozatal kulcsfontosságú elemeként a nemzetközi és emberi jogi illeszkedését. A szakirodalomban széleskörűen elfogadott továbbá Quinn (2010) álláspontja, hogy a támogatott döntéshozatal paradigmája az emberi méltóság és autonómia, mint legfőbb érték megőrzése. Az alapjogi paradigmából következik, hogy az egyén objektív legjobb érdekének fikciója helyett a döntéshozatal támogatása során az egyén akaratainak és preferenciáinak, személyiségének kell középpontban állnia (ahogyan azt többek között Quinn [2010], Szmukler és Callard [2014], Flynn és Arstein-Kerslake [2014], Davidson és munkatársai [2015], Gurbai [2015] és Burch [2017] is megállapítják).

A támogatott döntéshozatal lényeges elemeként emelhető ki ezen kívül annak önkéntes jellege, tehát a segítségre szoruló egyén dönthet arról, igénybe kívánja-e venni a segítséget – és ennek megfelelően vissza is utasíthatja azt. Ezzel kapcsolatban Stavert (2016) kiemeli továbbá az őszinteség és világosság kritériumát, valamint az alternatívák és lehetőségek ismertetésének követelményét, ideértve a kockázatvállalás lehetőségének biztosítását. Stavert őszinteség és világosság kritériuma szoros kapcsolatban áll az alternatívák ismertetésével. Lényeges, hogy az egyén tisztában legyen azzal, milyen típusú segítséget kaphat, milyen formában, és kitől; elengedhetetlen továbbá, hogy az egyén elé tárják az elérhető lehetőségeket, ismertetve azok korlátait is.

A Stavert féle kritériumokhoz is kötődő garanciális elvárás, hogy a sérülékeny helyzetben lévő, segítségre szoruló egyén megfelelően védve legyen a befolyásolástól. Rendkívül kényes egyensúly húzódik a döntéshozatal segítése és a döntés-

hozatal befolyásolása között, melyet egyedül az emberi méltóság és autonómia alapjogi értelmezése képes feloldani: az egyén döntéshozatalát, mint személyisége kibontakozását tiszteletben kell tartani, tartózkodni kell az egyén életének túlszabályozásától, a támogatás semmilyen körülmények között sem fordulhat át az egyéni autonómiát felülíró helyettes döntéshozatalba. Gurbai (2015) kiemeli továbbá, hogy a támogatásnak támogatási szükséglettől függetlenül, mindenki számára ingyensen vagy jelképes áron elérhetőnek kell lennie.

A segítségnyújtás során az egyén akaratát és preferenciáit zsinórmértékként alkalmazó támogatott döntéshozatal esetén kiemelendő az egyénhez legközelebb álló személyek szerepe az autonóm élet támogatásában. A támogatott döntéshozatal szakít a helyettes döntéshozatal objektív legjobb érdek paradigmájával, az egyén akarata és preferenciái kívülről azonban gyakran nehezen megállapíthatóak: ebben kiemelt szerep hárulhat az egyén személyiségét, életét és korábbi döntéseit ismerő családra, barátaira és közeli ismerőseire.

Végül a támogatott döntéshozattal kapcsolatban egy további paradigmaváltásra szeretnék rámutatni, egyetértve a Dhanda (2007) által megfogalmazottakkal: ha lehetőséget adunk rá, minden ember képes fejlődni, növekedni. A döntéshozatali támogatás talán legnagyobb értéke azon felismerésben rejlik, hogy az egyéni autonómia és a döntési képesség nem statikus adottság, hanem örökké fejlődő és fejleszthető képesség. Ahogyan azt Raz (1986) fogalmazza meg, az autonómia az egyén azon képessége, hogy életét döntései sorozatán keresztül irányítsa.

EGYENLŐ MÉLTÓSÁG ÉS AZ OSZTHATATLAN SZEMÉLYISÉG PARADIGMÁJA

A támogatott döntéshozatal az egyenlő méltóságú embert helyezi középpontba. Az emberi méltóságból fakadó egyéni autonómia biztosítja számunkra, hogy az életünket érintő kérdések felett magunk rendelkezhetünk, nem válhatunk saját életünk „tárgyává.” A döntéshozatali autonómia jog arra, hogy értékrendünket, preferenciáinkat és érdekeinket kifejezhessük, így nem pusztán alapvető jog, az emberi személyiség elemi részét képezi.

Az emberi méltóságból fakad, hogy valamennyi ember egyenlő emberi méltósággal bír, semmilyen alapon nem lehet különbséget tenni ember és ember értéke között. Az egyenlő méltóságból fakad, hogy személyisége megélésére mindannyiunknak egyenlő lehetőséget kell biztosítani, az nem tehető függővé kognitív képességektől. Ennek megfelelően, a támogatott döntéshozatali modellben a kognitív képességek – más faktorok között – csupán az egyénnek nyújtott segítség módját határozzák meg.

Ismert ellenvetés az egyén akaratán és preferenciáin nyugvó támogatott döntéshozattal szemben, hogy nem tudhatjuk biztosan, az egyén adott döntése fogyatékoosságából vagy betegségéből származik-e, személyiségének kognitív fogyatékoossággal érintett részéhez kötődik-e vagy sem. A helyettes döntéshozatal során ez lényeges jelentéssel bír: amennyiben az egyén személyiségének kognitív fogyatékoossága tükröződik a döntésben, az nem tekinthető ép tudattal meghozott döntésnek, így amennyiben az látszólag nem szolgálja az ő legjobb érdekét, figyelmen kívül hagyható, felülbírálnak.

Álláspontom szerint az előző bekezdésben bemutatott fenntartás alapjogi szempontból alapvetően és súlyosan téves. Az emberi méltóság alapja az emberi mivolt, az emberi én, mely mint a személyiség központi magja, oszthatatlan. Annak vizsgálata, hogy az egyén döntése kognitív fogyatékoságából fakad-e azt sugallhatja, hogy az emberi személyiség megvasítható, ép és sérült elemekre bontható, melyek között hierarchikus viszony áll fenn, ezáltal az ember egy alsóbb- és egy felsőbbrendű személyiséggel rendelkezik. Az emberi méltóság ugyanakkor egy és oszthatatlan, magához az emberhez tapadó alapjog. Még egy fázikus lefolyású betegség esetén is az egyén életútját szemlélve gyakorlatilag nincsen jelentősége, hogy egyes döntések során milyen fázis dominált, az egyén személyiségét korábbi élete során alakította ki, melynek szerves részét képezi életének valamennyi eseménye, valamennyi döntése. Az emberi méltóság középpontjában az ember áll, akinek személyiségét korábbi sorsa alakította, jelene és jövője pedig rajta áll. Az emberi személyiség több részre hasítása tehát alapjogi szempontból nem elfogadható, sérti az emberek egyenlő méltóságú személyként való kezelésének elvét, különbséget tesz ember és ember között emberi mivoltuk alapján.

KOCKÁZATVÁLLALÁS ÉS TÉVEDÉS MÉLTÓSÁGA

Végezetül a támogatott döntéshozatal és autonómia egy, az eddigiekben tárgyalt paradigmaváltásokban tetten érhető további jellegzetességére kívánok rámutatni.

Álláspontom szerint a kognitív fogyatékoság paternalista, túlféltő megközelítése nem szolgálja az egyén védelmét. Azon törekvések, melyek az egyént igyekeznek minden egyes káros behatástól, helytelen döntéstől, tévedéstől és kockázattól megvédeni, valójában infantilizálják őt. Az egyén jogképes, azaz jogok és kötelezettségek alanya lehet, cselekvőképességéhez azonban kognitív képességek meglétét várja el a jog. A kognitív képesség mércéjének alátámasztására az objektív legjobb érdek szolgál, célként tűzve a tökéletes döntés meghozatalát.

Meglátásom szerint ez a megközelítés több okból is helytelen. A kognitív fogyatékosággal élők a társadalom sérülékeny csoportja, akik érdekérvényesítésükben gyakran nehézségekkel szembesülnek. Sérülékeny helyzetük hívja életre az állam és a társadalom védelmi kötelezettségét, támogatását. Álszentnek tartom ugyanakkor azt a továbbra is élő paternalista nézetet, mely szerint a védelem és támogatás akkor hatékony, ha az egyént sikerül ezáltal valamennyi tévedéstől és kockázattól megóvni. Még ha hipotetikusan feltételezzük is, hogy lehetséges meghatározni az „ideális életvezetési módokat”, ezek automatikus követése valószínűleg nem töltené el teljes megelégedéssel valamennyiünket, valami hiányozna, ha döntéseink az ideális modell mechanikus követésében merülnének ki. A döntéshozatal, választás maga az emberi élet kulcsfontosságú részét képezi.

Még a „helytelen” döntések is értékkel bírnak, a tanulságok levonásából gyarapodunk. Egyes hibákból tanulunk, másokat újból elkövetünk. Az emberi méltóságból fakadó egyéni autonómia lényeges tartalma, hogy életünket saját meggyőződésünk szerint irányíthassuk, mely a gyakorlatban döntések meghozatalán keresztül valósulhat meg. A döntéshozatal immanens, szükségképpen eleme a döntés és tévedés kockázata. A helytelen döntésben is rejlik érték: emberi méltóságunk megélése, hogy a döntést mi magunk hozhattuk meg, aktív irányítói vagyunk sorsunknak, nem

állunk más személy(ek) irányítása alatt. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy a döntéshozatal során törekedni kell az egyén támogatására, hogy döntését megfelelő módon hozhassa meg, azonban a kockázatokra hivatkozva magától a döntéstől megfosztani az egyént egyet jelentene emberi méltóságának kiüresítésével. Tovább árnyalja a kérdést, hogy a döntési képesség korlátozására szinte kizárólag kognitív fogyatékossgal élő emberek esetén kerül sor, mely közvetlen diszkriminációt eredményez. Egyenlő méltóságú emberek között nem tekinthető indokoltnak a különbségtétel, mely szerint egyes emberek szabadon vállalhatnak kockázatot, szabadon tévedhetnek, hozhatnak akár önmagukra nézve káros döntést, míg mások esetében a döntéshez megkívánjuk a kognitív képességek vizsgálatát. A helyettes döntéshozatali paradigma egy sérülékeny helyzetben lévő csoporttal szemben támaszt többletkövetelményeket, így szem elől téveszti az egyén hatékony segítségének célját. Nem vitatom, hogy védendő érték a megfelelő döntéshozatal előmozdítása, ahogyan azt sem, hogy egyes emberek segítségre szorulhatnak döntéseik meghozatalában – éppen ellenkezőleg, a széleskörű segítségnyújtás mellett kívánok állást foglalni. Ugyanakkor az objektív legjobb érdek zsinórmértéke álláspontom szerint alapjogi szempontból meghaladott, az egyenlő emberi méltóságból következik, hogy a segítségnyújtás meghatározása során tekintettel kell lenni a kognitív fogyatékossga, azonban az nem szolgálhat annak kizárólagos alapjául, alapjogi korlátozás legitim céljául pedig még annyira sem. Minden autonóm döntésben érték rejlik: emberi mivoltunk megélése.

A jogképesség cselekvőképesség nélkül az egyén számára fiktív kategória, autonómiánk megélése csakis jogaink gyakorlása útján történhet. Az emberi méltóságból levezetett egyéni autonómia által védett érték az egyén akarata és preferenciái szerinti élet, mely az ember személyiségének magja. A jog- és cselekvőképesség éles dogmatikai elhatárolása széles körben enged teret a döntési képesség korlátozására az immanens kognitív elvárásai következtében. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyén autonóm élete szempontjából cselekvőképessége közvetlenebb kapcsolatban áll személyisége megélésével. A nemzetközi jogirodalomban bevett *legal capacity* kifejezés is a jog- és cselekvőképesség szükségszerű kapcsolatán alapul: ahhoz, hogy jogokkal bírjunk, szükséges legalább bizonyos fokú rendelkezési jog, melynek hiányában a jogképesség is valójában fiktívvé válik az egyén szemszögéből. Az egyéni szempont pedig az emberi méltóságból fakadóan irányadó paradigmaként kell, hogy érvényesüljön, különben a sérülékeny helyzetben lévő ember támogatása, védelme során éppen emberi mivoltát veszítjük el. Megfontolandó tehát a jog- és cselekvőképesség szigorú szétválasztásának megkérdőjelezése, esetlegesen szintetizáló fogalom bevezetése, mely reflektál az emberi jogi fordulat paradigmaváltásaira.

Irodalom

- Burch, M. (2017). Autonomy, Respect and the Rights of Persons with Disabilities in Crisis. *Journal of Applied Philosophy*, 32(3), 389–402. <https://doi.org/10.1111/japp.12248>
- Davidson, G., Kelly, B., Macdonald, G., Rizzo, M., Lombard, L., Abogunrin, O., & Martin, A. (2015). Supported decision making: A review of the international literature. *International Journal of Law and Psychiatry*, 38, 61–67. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2015.01.008>
- Dhanda, A. (2007). Legal Capacity in the Disability Rights Convention: Stranglehold of the Past or Lodestar for the Future? *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, (34)2, 429.

- Flynn, E., & Arstein-Kerslake, A. (2014). *The Support Model of Legal Capacity: Fact, Fiction, or Fantasy?* *Berkeley Journal of International Law*, 32(1), 124.
- Gurbai S. (2015). *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében*. Doktori értekezés. Budapest: PPKE Jog- és Államtudományi Doktori Iskola. http://real-phd.mtak.hu/3171/1/Gurbai_dolg_v.pdf
- Quinn, G (2010). *Personhood & Legal Capacity Perspectives on the Paradigm Shift of Article 12 CRPD*. Jegyzet, Harvard Law School, 2010. február 20.
- Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
- Stavert, J. (2016). *Supported Decision Making: Good Practice Guide*. *Mental Welfare Commission for Scotland*. https://www.mwcscot.org.uk/sites/default/files/2019-06/mwc_sdm_draft_gp_guide_10__post_board__jw_final.pdf
- Szmukler, G., Daw, R., & Callard, F. (2014). Mental health law and the UN Convention on the rights of Persons with Disabilities. *International Journal of Law and Psychiatry*, 37(3), 245–252. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2013.11.024>

Hivatkozott jogszabályok, nemzetközi jogi dokumentumok

- A Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities: General comment No. 1 (2014) Article 12: Equal recognition before the law. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en
- Council of Europe Committee of Ministers (1999), Recommendation R(99)4 on principles concerning the legal protection of incapable adults. https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20090508132555_CouncilofEurope.recR%2899%294.Onprinciplesconcerningthe-legalprotectionofincapableadults.Coe_1999.pdf
- Council of Europe Recommendation CM/Rec(2009)11 and explanatory memorandum. Principles concerning continuing powers of attorney and advance directives for incapacity. <https://rm.coe.int/168070965f>

